

Західноєвропейський та візантійський типи цивілізації: ставлення до злочину й покарання

У статті висвітлено проблему ставлення до злочину та покарання крізь призму західноєвропейського й візантійського менталітетів. Доведено, що основна цивілізаційна відмінність між ними – унормованість суспільного та державного життя. Розглянуто аномію як один зі способів поведінки індивіда в суспільстві. Досліджено основні типи аномічної поведінки особистості, охарактеризовано кожен з них. Визначено психологічні й соціальні наслідки інституціональної кризи сучасного українського суспільства.

Ключові слова: злочин, покарання, аномія, менталітет, Західна Європа, Візантія.

Постановка наукової проблеми та її значення. Злочини, як і покарання за них, існували на початку людської цивілізації й існуватимуть, поки функціонуватиме людське суспільство. Однак ставлення до цієї проблеми змінювалося впродовж віків і в різних країнах нерівномірно. Не останню роль тут відіграє менталітет нації й суспільства загалом.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Тема, яку ми розглядаємо, була предметом наукових зацікавлень багатьох дослідників. Серед них – Р. Мертон, Е. Дюргейм, К.-Г. Юнг, Г. Лебон, Є. І. Голловаха, Н. В. Паніна та ін.

Однак деякі аспекти цієї важливої проблеми залишилися поза увагою теоретиків і практиків права та соціальної філософії. Тому автор поставив перед собою такі основні завдання: проаналізувати особливості сприйняття феномену злочину й покарання в західноєвропейській та візантійській цивілізації; вивчити аномію як один зі способів поведінки індивіда в суспільстві.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Упродовж тривалого часу в Україні значну роль відігравали етатистські форми господарювання та соціально-політичного життя, що закономірно позначалося на нормативній системі суспільства й зумовлювало певні соціально-психологічні особливості соціальної поведінки людей.

Гранична концентрація влади в одних руках, традиційно властива Російській державі, супроводжувалася, як правило, обмеженням самостійності та незалежності індивіда: він ставав частково або й цілком залежним від держави-суверена, державних чиновників, можновладців.

Абсолютна держава створювала мережу законів, гласних і негласних норм та санкцій, інститутів соціального контролю, важелів соціального впливу на людину, які в сукупності призначалися для забезпечення контролю над особистістю й використання людини як знаряддя держави. За тривалий історичний період усталилися негативні соціально-психологічні настановлення та звички у відносинах між особистістю й державою.

Якщо офіційний закон, інституціональні норми не завжди захищали інтереси людини, людина спрямовувала свою особистісну активність «за межі закону», прагнучи обійти офіційні норми. У таких умовах ошуканство ставало проявом свободи людини, хоча й деформованим, негативним.

На відміну від нашої традиції, згідно з якою свободу шукають переважно поза цариною законності, на Заході свобода – це свобода всередині закону. Найголовнішим засобом збереження особистісної свободи для європейця є дотримання закону, свідоме, добровільне його виконання. Повага до іншого стала умовою підтримання законності й захисту власної свободи. Людина, яка виконує закон, знає, що, доки вона дотримується вимог суспільства, її права гарантовані, її гідність і незалежність захищені стінами закону, усередині яких особистість, озброєна їх точним знанням, може почуватися незалежно й спокійно. Тому правилом людини, представника європейської цивілізації, є таке: я поважаю інших, обмежуючи заради них свою сваволю законом, і хочу, щоб інші мене теж поважали, обмежуючи свою сваволю заради мене.

У людини, представника євразійської цивілізації, що сформувалася в ситуації безунормованості, її вольові імпульси й поведінкова активність, що проявляється через вчинки, не відрегульовані та не визначені нормою в напрямі, який би оберігав і захищав чужу суб'єктивність. Інша особистість для такої нормативно невідрегульованої людини стає завадою для її анархічної свободи. Тому стало досить поширеним таке явище, як неповага до іншої особистості, нехтування нею. Людині здається,

що, принижуючи іншу людину, вона тим самим самостверджується, підкреслює свою значимість і самоповагу [1, с. 165].

У ситуації безнормованості громадянин утягується в кругову поруку неформальних правил і стосунків. Саме вони, а не закон, дають змогу адаптуватися й виживати у «ворожих» державно-суспільних відносинах. Індивід залучається до великого кола внутрішньої нелояльності до закону, до якого включена й більшість членів суспільства, у тому числі й самі охоронці закону та порядку.

Відтак людина живе в стані вічного роздвоєння, розірваності між офіційним і неофіційним, реальним життям. Із цієї причини не стимулюється розвиток щирості, чесності, цілісності натури. Ці якості поступаються місцем роздвоєнню особистості, яка таїть у собі суперечність між личиною й істинним обличчям із домішкою «гри на публіку», демонстративності. У людини з'являється протейзм, схильність змінювати маски залежно від обставин.

Одну з класифікацій девіантних соціальних реакцій запропонував Р. Мертон, який поклав в її основу поняття **аномії**. Йому надається велике значення в сучасній філософії права, соціології, соціальній психології.

У перекладі з давньогрецької «*anomos*» означає «беззаконний», «той, що поза нормою», «некерований». У суспільні науки цей термін увів французький соціолог Е. Дюркгейм. *Аномія* – це такий стан суспільства, коли значна частина громадян, знаючи про існування моральних і соціальних норм та законів, ставиться до них байдуже або й негативно.

За Е. Дюркгеймом, зростання злочинності й самогубств, інших форм девіантної поведінки (розлучень, алкоголізму) є наслідком руйнування релігійних, сімейних і народних традицій та цінностей, тобто наслідком аномії. Поведінка індивіда, таким чином, багато в чому залежить від згуртованості й міцності суспільства.

Погляди французького соціолога суттєво розвинув американський дослідник Р. Мертон. Якщо для Е. Дюркгейма аномія була станом безнормованості, то Р. Мертон розглядав її як наслідок конфлікту офіційно проголошених цілей із доступними засобами їх досягнення. Аномія виникає тоді, коли люди не можуть законно досягти своїх цілей. У капіталістичному суспільстві такими цілями є матеріальний успіх й індивідуальне благополуччя. Якщо населенню законні засоби їх досягнення недоступні, то в його розпорядженні залишаються лише незаконні. Таких форм поведінки, які є девіантною реакцією на конфлікт соціальних норм, Р. Мертон нараховує п'ять [2]:

1) конформізм (згода з цілями суспільства та засобами їх досягнення). Наприклад, молода людина, визначаючи свою мету – фінансовий успіх, досягає її законними шляхами, тобто отримує добру освіту, знаходить престижну роботу, успішно просувається щаблями кар'єри;

2) інновація передбачає згоду із суспільно схваленими цілями, але відкидає соціально схвалені засоби їх досягнення. «Інноватор» використовує нові, але незаконні засоби здобуття багатства: він удається до рекету, шантажу, витрачає чужі гроші тощо;

3) ритуалізм передбачає заперечення цілей певної культури, але використовує (іноді доведені до абсурду) соціально схвалені засоби. Бюрократ, фанатично відданий своїй справі, наполягає, щоби кожен бланк був підшитий у чотирьох примірниках. Зрештою, він стає жертвою бюрократичної системи, алкоголіком із відчаю. Це відбувається тому, що забувається мета діяльності – для чого все це робиться;

4) ретреатизм (утеча від дійсності) спостерігається тоді, коли людина одночасно відкидає і цілі, і соціально схвалювані засоби їх досягнення. Проявом ретреатизму є маргінали — волоцюги, алкоголіки, душевнохворі, наркомани тощо;

5) бунт – відкидаються і культурні цілі, і соціально схвалювані засоби досягнення. Старі цілі й засоби замінюються на нові: створюється нова ідеологія (вона може бути революційною). Наприклад, система приватної власності замінюється на соціалістичну, яку революціонер вважає більш легітимною, ніж існуюча.

Спробуємо описати деякі психологічні й соціальні наслідки інституціональної кризи сучасного суспільства.

1. Перетворення нормативно-інституціонального середовища з поглинача або нейтралізатора соціальних ризиків на виробника цих ризиків [3, с. 132]. Виробниками ризиків стали багато соціальних інститутів: правоохоронні органи, політична система, школа, деякі політичні еліти, організації міжнародної безпеки, податкова система, деякі урядові структури тощо.

2. Руйнування соціальної довіри. Ідеться про довіру людей до звичних захисних і блокуючих соціальні небезпеки соціальних інститутів і норм, таких, як закон, правоохоронні органи, на-

ціональна держава, уряд, профспілки, система охорони здоров'я тощо. Традиційно ці інституції покликані захищати права й свободи людини, її соціальний комфорт і благополуччя. Їхня нормальна діяльність забезпечує людині таку гаму позитивних почуттів: почуття впевненості в завтрашньому дні, спокою, оптимізму, власної гідності; почуття єдності з представниками своєї нації, громадянами своєї країни; почуття причетності до долі своєї країни; довіру до держави, підтримку й схвалення дій державних органів і рішень провідних вітчизняних керівників; почуття контролю за своєю долею, умовами власного існування, повноту сил тощо. Ця емоційна гаму формує почуття безпеки й психологічного комфорту, а також дає впевненість у надійності звичних точок опори в суспільстві. Якщо ж особистість відчуває, що ці соціальні інститути її не захищають, а стали оманливими, ненадійними, а то й небезпечними, соціальна довіра руйнується. Людина почувається беззахисною перед негараздами й ризиками життя. Суспільне життя починає здаватися повним небезпек, жахливим. Традиційні точки опори й авторитети перестають викликати довіру. Зростають диз'юнктивні щодо соціальних інститутів та інстанцій емоції: недовіра, підозрілість, ненависть, байдужість, а також невпевненість у майбутньому. Загострюються невротичні емоції й переживання: страх, тривога, безсилля, утрата орієнтирів, екзистенційно-ціннісний вакуум. Активізується механізм утечі від свободи: людина відчуває потребу в сильній руці, авторитарному лідері, який би знав, куди йти суспільству, й навів у ньому порядок. (Тим самим заповнюється вакуум соціальних авторитетів) [4, с. 61].

3. Мабуть, одним із найгірших наслідків соціальної аномії є втрата творчих настановлень масової свідомості, орієнтованих на перетворення суспільних відносин і побудову кращого суспільства. Турбота про захист та виживання, розчарування у вищих цінностях і справедливості, утеча від свободи викликають зневіру в самій можливості покращення соціального буття, до апатії й соціальної пасивності широких мас. Отже, у житті суспільства величезну роль відіграє норма та такий прояв її дії, як захищеність людини законом. Для того, щоб норма й закон справді захищали інтереси особистості та її свободу, не провокували патологічної соціальної поведінки й блокували зловживання, вони мають бути прозорими та справедливими, однозначно тлумачитися, гармонійно й збалансовано поєднувати державні, громадські та приватні інтереси.

Джерела та література

1. Лебон Г. Психология народов и масс / Г. Лебон. – СПб. : Университет. кн., 1998. – 311 с.
2. Мертон Р. Социальная структура и аномия / Р. Мертон // Социология преступности. Современные буржуазные теории / пер. с франц. – М. : Прогресс, 1996. – 313 с.
3. Яницкий О. Н. Россия как общество всеобщего риска / О. Н. Яницкий // Куда идёт Россия. Кризис институциональных систем / под общ. ред. Т. И. Заславской. – М. : Логос, 1999. – С. 127–134.
4. Губенко О. Вплив нормативної кризи на формування особистості в системі суспільних відносин / Олександр Губенко // Соціальна психологія. – 2010. – № 6. – С. 53–62.

Крысюк Ю. Западноевропейский и византийский тип цивилизации: отношение к преступлению и наказанию. В статье освещается проблема отношения к преступлению и наказанию сквозь призму западноевропейского и византийского менталитета. Доказано, что основное цивилизационное отличие между ними – упорядоченность общественной и государственной жизни. Основной вывод: «Если представители византийской цивилизации ищут свободу вне сферы законности, то на Западе свобода возможна и приемлема исключительно как осознанное добровольное исполнение закона каждым индивидом без исключения». Рассматривается аномия как один из способов поведения индивида в обществе. Термин, введённый в научный оборот Э. Дюргеймом, обозначает такое состояние общества, когда значительная часть граждан, зная о существовании моральных и социальных норм и законов, относится к ним безразлично или негативно. Проанализированы основные типы аномичного поведения личности, охарактеризован каждый из них. Определены психологические и социальные последствия институционального кризиса современного украинского общества.

Ключевые слова: преступление, наказание, аномия, менталитет, Западная Европа, Византия.

Krysiuk Y. The Western European and Byzantine Type of Civilization: the Relation to Crime and Punishment. The article highlights the issue related to crime and punishment through the prism of Western European and Byzantine mentality. It is proved that the basic civilizational difference between them – the ordering of public life. The main conclusion: «If the representatives of the Byzantine civilization seek freedom outside the scope of the rule of law, the freedom of the West is possible and acceptable only as a conscious voluntary compliance of the law every individual without exception». Anomie is considered as one of the modes of behavior of the individual in society. A term coined in the scientific revolution E. Durkheim, is a state of society where a significant part of the citizens, aware of the existence of moral and social norms and laws that apply to them indifferently or negatively. Analysis of the main types

of anomichnogo individual behavior, characterized by each of them. Defined psychological and social consequences of the institutional crisis of modern Ukrainian society.

Key words: crime, punishment, anomie, mentality, Western Europe, Byzantium.

УДК 340.11:316.64

Л. Куренда

Характеристика окремих функцій професійної правосвідомості

У статті здійснено аналіз функцій професійної правосвідомості стосовно сфер юридичної практики або певних груп юристів-професіоналів, які вирізняються стосовно виконуваних ними функцій і змісту їхньої праці (слідчих, прокурорів, адвокатів, юрисконсультів, нотаріусів та ін.). Досліджено погляди провідних учених, котрі вивчали окремі аспекти функцій професійної правосвідомості, і на цій основі запропоновано власну їх класифікацію.

Ключові слова: право, функції, правосвідомість, професія, поведінка, орієнтація.

Постановка наукової проблеми та її значення. У юридичній науці залишається дискусійним низка питань, пов'язаних з аналізом функцій професійної правосвідомості. Водночас функціональний аспект її дослідження набуває особливого значення, оскільки вона стає видимою, матеріалізується саме через власні функції. Вивчення останніх дає змогу глибше розкрити структурні елементи професійної правосвідомості, з'ясувати тип і напрями їх взаємодії, побачити, у чому полягає її соціальне призначення та як воно реалізується.

Аналіз досліджень цієї проблеми свідчить, що в юридичній літературі значна кількість наукових праць присвячена вивченню функцій правосвідомості, проте деякі функції професійної правосвідомості окремих груп (суддів, співробітників правоохоронних органів, адвокатів, нотаріусів та ін.) були предметом вивчення лише таких науковців, як А. А. Бондарев [1], Ю. М. Грошевий [2], В. В. Демічева [3], О. В. Кононенко [4], Ю. О. Легеза [5], С. С. Сливка [6], В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика [7], О. В. Тимченко, І. І. Ковальова [8], С. Я. Фурса [9], В. І. Царенко [10] й ін. Попри численні наукові дослідження можемо констатувати, що єдності у визначенні поняття функцій правосвідомості, критеріїв їх класифікації немає, за поодинокими винятками не існує й комплексного підходу до вивчення функцій професійної правосвідомості та встановлення особливостей їх змісту.

Мета статті – дослідження функцій професійної правосвідомості стосовно сфер юридичної практики або певних груп юристів-професіоналів, які вирізняються з погляду функцій і змісту їхньої праці (слідчих, прокурорів, адвокатів, юрисконсультів, нотаріусів та ін.).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Призначенням професійної правосвідомості є збереження правопорядку в суспільстві та досягнення тієї міри існування й розуміння правової справедливості, яка ним досягнута. Звідси – професійна правосвідомість у правовій демократичній державі з розвиненими, сформованими структурами громадянського суспільства виступає одним із факторів, які забезпечують: а) трансформацію соціального в правове; б) адекватну суспільним потребам, потребам правового розвитку правотворчу діяльність; в) ефективну й справедливу правозастосовчу, правозахисну та правоконсультативну діяльність. Отже, актуальною є проблема підвищення ефективності реалізації функцій професійної правосвідомості. Виокремлення й характеристика функцій професійної правосвідомості дають змогу розробити систему їх кількісних і якісних показників. Останні мають братися до уваги при підготовці програм правового виховання, створенні умов праці професійних юристів.

На нашу думку, функціям правосвідомості в межах окремого наукового дослідження, власне професійній правосвідомості приділяється недостатньо уваги. Можемо констатувати, що загальні підходи до тлумачення терміна «функція» виявляються й під час вивчення функцій правосвідомості взагалі та правосвідомості професійної, зокрема. При цьому найбільш поширеними є два підходи. Згідно з першим, функції правосвідомості визначаються як роль останньої в організації (виборі)